

**TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI
BÖLÜMÜ**

mm

**Prof. Dr. Mine MENGİ Adına
TÜRKOLOJİ SEMPOZYUMU (20-22 Ekim 2011)
BİLDİRİLERİ**

ADANA-2012

DEĞİŞİK SİSTEMLİ DILLERDE SÖYLEVDE EYLETİM ETKİSİNİN YAPISI (AZERİCE, İNGİLİZCE VE RUSÇA'NIN DİL OLGULARI ESASINDA)

Dr. Könül HABİBOVA
Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi
Nesimi adına Dilbilim Araştırmaları Enstitüsü
konul_habibova@mail.ru

Son dönemlerde eyletim bir araştırma konusu olarak toplum bilimci, ruh bilimci ve politoloji uzmanları için en önde gelen meselelerden biri olmuştur. Bu yüzden de son zamanlar bu probleme ilgili bilimsel kaynaklarda sık sık değinildiği ve bununla bağlı yeni yeni araştırma eserlerinin ortaya çıktığı görülmektedir. Günümüzde bir kısım dilbilim uzmanları ve araştırmacılar (2); (4); (5) bu ruh dilbilimsel olayı başlıca araştırma objesi olarak ele almanın yanısıra, eyletimi “insanı düşünmeksizin veya kendi isteğine karşı gelerek bir şeyler yapmaya (bilgi vermek, her hangi bir hareketi yapmak, kendi davranışlarını değiştirmek) teşvik etmek” gibi değerlendiriyor (17, 72). Yapılmış araştırmalarda eyletimin temel özelliklerini şunların oluşturduğu belirlenmiştir:

a) eyletim objesinin kendisine yöneltilmiş eylem hakkında bilgisizliği; b) eyletim objesini çevreleyen nesnelere ilişkisinin eyletenin amacına uygun düzene sokulması; c) eyletenin eyletim objesinin hesabına saklı amacına ulaşması; ç) çevre hakkında bir sıra olguların değiştirilmesi (şaşırtma); d) belli bir kısım yanılmalara oluşturulması ve s.

Bu arada eyletim konusunun son dönemlerde dilbilim uzmanlarının dikkatini fazla çektiğini bir daha vurgulamanın yeri var. Araştırma yöntemlerinin özelliklerine dayanılarak eyletim şu yollarla çözümlenebilir:

1. “Ben”i “biz”e dönüştürerek kişisel düşüncüyü yok eden, kitleysel düşüncenin şekillenmesi ile doğrudan doğruya ilişkisi olan totaliter toplumda eyletim: Bu yansısını dil sisteminde bulur ve sonuçta “insanların söyleysel davranışlarının ve sosyal düşüncenin uzun vadeli eyletim etkisine maruz kalmasının nedeni olarak totaliter toplumun dil manzarası” canlanıyor (15, 11). Buna tarihin farklı dönemlerinde toplumun yürütüm kurullarındaki liderlerin, politiklerin yürüttükleri ideoloji siyasetlerini ve onların kitlenin büyük bir kısmını etki altında tutan ateş dolu konuşmalarını örnek gösterebiliriz.

2. Seçimler öncesi kampanyalar sürecinde sosyal düşüncenin (oy sahiblerinin) eyletimi. ((7); (8); (13); (14); (15) v.s.). Bu halde araştırmacılar “politikacıların kendi amaç ve isteklerini saklamak, bir başka deyişle, perdelemek suretiyle etkileri altında tuttukları kitleyi şaşırtmak, aldatmak, seçimlere müdahale etmek amacıyla» ona hangi yönlerden etki gösterebilecekleri için yollar aradıklarını gösteriyor (19, 101). Fakat bu durumda eyletim subjesi kitlenin istek ve arzularını gerçekleştireceği üzerine vadlerde bulunmakla söylevlerinde amaçladığı mevkiyi kazanmakta iddialı olduğunu eminlikle

karşı tarafa beyan etmeli ve bu zaman onun konuşmalarının etkileme gücü karşı tarafından çok daha kuvvetli olmalıdır.

3. Bedii metinlere dayanılarak yapılan araştırmalarda kişilerarası eyletim etkisi ((10); (11); (18) ve s.). Bu zaman “kişilerarası eyletim”in: a) bir kişinin diğerine gizli etkisi; b) eyletenin amacına ulaşma aracı olarak alacaklıya münasebeti; c) eyletenin sadece kendi çıkarlarını gözetmesi; ç) alacaklının zayıf “yönleri” (10, 291) hesabına eyletenin “güç kullanması” gibi özellikler araştırılıyor.

Eyletim etkisinin bu üçüncü türü araştırmamız açısından daha günceldir, diyebiliriz. Söyle ki, bedii metinler kişilerarası eyletim etkisi hakkında daha fazla bilgi vermek imkanı sunuyor. Bedii metinler üzerine devamlı olarak yapılan gözlemler genelde diyaloglarla ilgilidir. Çünkü kişilerarası söyleysel-ruhsal etkileşim sadece iletişim sırasında egemen etkindir ve onun başlıca unsuru olan stratejik ortam gereken sonuca ulaşılabilmesi için mevcut yöntem ve araçlarla modelleştirebilmek yeteneğidir. Diyalogun, iletişimin özelliğini bu gibi etkiler biçimlendiriyor. Bu zaman insan kendisinden asılı olmadan beşeri isteklerin kölesi olur ve her iki taraf istenilen iletişimden kar elde etmek amacına hizmet eder. Kişilerarası eyletimin daha net şekilde anlaşılması için başlıca araştırma objesi olarak değişik milletlere has ve o milletlerin gelenek ve göreneklerini, ulusal, ayrıca manevi değerlerini yansıtan, farklı dil sistemlerinde yer alan dillerde (Azerice, Rusca ve İngilizce) halk ağzından derlenmiş masallara baş vurduk.

Bunu halk edebiyatı örnekleri olan masalların bize daha ilginç meselelerin araştırılmasında yardımcı olabileceği düşüncesiyle yaptık. Bu hem de farklı toplumlara özgün masalların araştırılması sürecinde farklı gelenek ve töreleri, bakış açısı olan milletlerin söylevinde bir çok ruh dilbilimsel özelliklerin ortaya çıkmasına sebep olabilir.

Araştırmamızda başlıca amaç eyletimin ruh dilbilimsel bir olay olarak düşünce, dil, söylev ve iletişim düzeyinde incelenmesidir.

Düşünce düzeyinde eyletimin kullanılmasında bir sıra sosyal-ruhsal amaç ve onları şartlandıran etmenlerin sadece dil ve söylevle değil, hem de ulusal ve manevi değerlerle sıkı şekilde bağlı olan düşünceyle birarada incelenmesi ve açıklanması gerekir.

Dil düzeyinde eyletimin belirtisi daha üstündür. Başka deyişle, bu daha önce söylediğimiz gibi gizli bir şekilde oluşan etkinin garantörüdür ve bu etki eyletim objesinin kendine özgü, kendine mensup olmayan istek ve arzuları şekillendiren etkidir.

İletişim düzeyinde eyletim dil içi ve dil dışı etmenlerin eşsiz, benzersiz birleşimi olarak ortaya çıkar. Şöyle ki, eyletim sırasında düşünce, dil ve söylev hepsi birarada bir vahdet oluşturuyor. Bu sebepten de bu seviyede yapılan araştırmalar daha fazla bilimsel-kuramsal kanaatlere varmakla sonuçlanabilir. Bu düzey kişilerin entelektine bağlı olduğundan bununla ilgili her hangi bir istatistik bilgi vermek imkansız.

psikolojisindeki ilkel anlayışların benzerliği ve sözcük dağarcığındaki kelimelerin farklı anlamlarının tam oluşumuna kadarki aşamanın kalıntısı olarak değerlendirilebilir.

“Aslan ve Tavşan” adlı İngiliz masalında hayvanların padişahı olan aslanın yurtluğu pislikten kokuyor, fakat hiç kimsenin bunu kendisine söyleyemeğe cesareti yetmiyor:

“What do you say, friend Monkey? Is the smell so bad?”

“Oh no, my King,” said the Monkey. “The smell which comes from your den is like the smell of beautiful flowers!”

And he killed the Monkey.

Then the Lion saw the Rabbit.

“Well, Rabbit, and what can you say?” he asked.

“Nothing,” answered the Rabbit. “I can say nothing. I have a bad cold.” (“The Rabbit and the Lion”).

Bu konuşmada bunu aslana söylemek için kendisinde cesaret bulan tavşan bulunduğu çaresiz durumda çözüm seçimini aslanın kendisine bırakmakta (aslana daha yeni bir fırsat vermemekte) buluyor. Şöyle ki, fiziksel bakımdan zayıf olan taraf (tavşan) daha önceki tecrübeden sonuca varmakla (maymunla olan olaya), doğru bir karar vermekle, bilgisizlik mevkiinde kalıyor (“Nothing,” answered the Rabbit. “I can say nothing. I have a bad cold.”).

Bu şekilde ele alınan örnekler eyletim amacıyla dilin yapısal ve fonksiyonel özelliklerinden yararlanmanın dilde eyletimi şartlandığı söylememize esas veriyor. R.M.Blakar «Dil sosyal egemenliğin bir aleti olarak» («Язык как инструмент социальной власти») başlıklı makalesinde şöyle yazıyor: “Her bir dil unsuru çok mürekkep ve hassas bir müzik aletine benzer. Sadece bu dili kullanmayı beceren onu çalmayı da başarır” (6, 97) ve “hakkında konuşulan “gerçekliği” biçimlendirmek için sözcük ve tümceler seçimi ise egemen vasıta” (6, 103). “Dili kullanmanın her hangi bir etkili efekti vardır” (12, 51). Bunun yanısıra, dilin sözcük varlığında bir kısım kelimelerin anlam kapasitesine göre daha çok etkili olduğunu söylememizin de yeri vardır. Eyletim etkisini oluşturmak (her hangi bir işe sevk etmek) amacıyla söylevde kullanılan “ölmek” kelimesi ve ondan türemiş diğer kelime ve sözcük biçimlerinin etkisi daha fazladır. Bir çok durumlarda bu kelimelerden oluşan söylevsel eyletim başarıyla sonuçlanıyor. Mesela:

İngilizce

“What ails you, dear wife?”

“Oh,” she answered, “if I don’t get some rampion to eat out of the garden behind the house, I know, I shall die.”

The man who loved her dearly, thought himself, "Come! Rather than let your wife die you shall fetch her some rampion, no matter the cost." ("Rapunzel");

Rusça

— Ну, — говорит, — вот тебе мой приказ: построй ты мне новый собор, против дворца на площади, чтоб завтра к вечеру готово было. Построишь — я тебя награжу, а не построишь — казню.

Отслушал Емельян речи царские, повернулся, пошел домой.

— У него солдат много, повсюду поймают. От него не уйдешь. А пока сила есть, слушаться надо. («İşçi Yemelyan ve boş davul»);

Azerice

Səməd şahın libasını geyindi, tacını başına qoyub qılıncını belinə bağladı. Əvvəl-əvvəl qoca qarışını içəri çağırırdı, əhvalatı ona danışdı:

— Əgər bu gecə bizə sədaqətlə kömək eləsən, səbahdan öz evində oturacaqsan, indi aldığın maaşdan üç dəfə artıq maaş alacaqsan, əgər xain çıxsan, **boynun vurulacaq.**

Qoca "baş üstə" deyib, əlləri sinəsində dayandı. ("Melik Cümşüt Masalı").

Bu örnekler birbirinden farklı töre ve geleneklere sahip, farklı dillerde konuşan halklara ait. Fakat bir söylev olgusu olarak, diyalog parçalarından her üç dilde (İngiliz, Rus ve Azeri) aynı düşünce, aynı anlayışla bağlı olan kelimelerin eyaletim etkisinin eşit olduğu ortaya çıkar.

Aynı fikri, cümleler için de söylersek, zannimizce, hiç yanılmayız. Yukarıda ele alınan örneklerin her birinde eyaletim etkisiyle oluşan tümcelerde olumlu ve olumsuz bilgiler hep bir arada yer alıyor. Mesela: *"Come! Rather than let your wife die you shall fetch her some rampion, no matter the cost."*; *Построишь — я тебя награжу, а не построишь — казню*; *Əgər bu gecə bizə sədaqətlə kömək eləsən, səbahdan öz evində oturacaqsan, indi aldığın maaşdan üç dəfə artıq maaş alacaqsan, əgər xain çıxsan, boynun vurulacaq.*

Tabii ki, böyle durumlarda karşı taraf olumlu bilgiyi önemsিয়েceğinden eyaletim etkisinin sonucu da başarılı olacaktır.

Bu yüzden "hiç" kelimesi ve ondan türemiş olan başka kelimelerin psikolojik etkisine göz atalım. Mesela, Azeri yazar Zahid Halil'in "Hiç bir şey hakkında masal" hikayesinden iki parçayı gözden geçirelim:

1) Bir dəfə Günəlin atası işdən qayıdanda bərk əsəbi idi. Eynəyini çıxarıb siləndə hiss olunurdu ki, əlləri titrəyir. Günəlin anası soruşdu:

— *Nə dedilər?*

— *Heç nə!*

Ana təəssüflə köksünü ötürdü.

2) Eyni ilə onlara mənzil verilməyən günlərdəki söhbət yenidən təkrar olundu. Bu dəfə ata işdən çox kefi kök gəlmişdi.

Ana soruşdu:

— Nə dedilər?

— Heç nə!

Hər ikisi güldü (Z.Xəlil).

Birinci diyalogda konuşma sırasında kullanılan “Heç nə!” (hiç bir şey) kelimesi işlerin olmadığına işaret ediyorsa, ikinci durumda tam tersini anlatıyor. Elbet ki, bunu yazarın intellektüel seviyesi, onun farklı durumlarda dil birimlerini ustalıkla kullanabilmek özelliğiyle ilgilendirmek gerekir. Masallarda da “hiç bir şey” ifadesinin kullanıldığı hallerde bir kısım psikolojik durumlarla karşılaşmak mümkündür. Daha önce İngilizce masaldan verdiğimiz örnekte (“*What do you say, friend Monkey? Is the smell so bad?*”

“Oh no, my King,” said the Monkey. “The smell which comes from your den is like the smell of beautiful flowers!”

And he killed the Monkey.

Then the Lion saw the Rabbit.

“Well, Rabbit, and what can you say?” he asked.

“Nothing,” answered the Rabbit. “I can say nothing. I have a bad cold.” (“The Rabbit and the Lion”) “hiç bir şey” (*nothing*) ifadesi masal kahramanının düşmüş olduğu zor durumdan kurtarmasına neden oluyor. Bu ve bu tipten kelimeler belgisizlik anlamı taşıdıkları için daha fazla eyletim etkili oluyor. Çünkü, “çok zaman belgisizlik anlamlı kelimeler kitleyi daha fazla etkilemiş olabilir” (20). Bununla ilgili şu örnekleri araştırmanın yararı vardır. Mesela:

— *Нудо Емельяна позвать и сказать: поди туда — не знай куда, и принеси того — не знай чего. Тут уж ему нельзя будет отвертеться. Куда бы он ни пошел, ты скажеш что он не туда пошел, куда надо; и чего бы он не принес, ты скажеш что не то принес, чего надо. Тогда его и казнить можно и жену его взять.*

Обрадовался царь:

— *Это,— говорит,— вы умно придумали.* («Работник Емельян и пустой барабан»).

Sonuçta, tüm söylenenler söyleysel bir stratejiye dayanıklı. Söyleysel stratejide bir çok taktik adımlar atılabilir. Bu bağdamda taktik adım anlamında sadece sözcüklerden kurulmuş ve derin etkileyici güce sahip “akıllı kelimeler” değil, hem de eyletim subjesinin davranışlar sistemi devreye girer. “İnsan, durum ve tecrübe gibi

etmenler psikolojide en başta gelen etmenlerdir ve söylev faaliyetine de yaklaşım bu bakış açısından yapılıyor” (1, 18). Yazarın düşüncelerini paylaşmanın yanısıra davranış ve söylev birbirini tamamladığı takdirde eyletim etkisinin daha fazla olabileceği fikrini de savunuyoruz. Araştırmamızda amaç eyleten karşısında başlıca hedefin arzu olunan sonuç, yani, bilgi vermek karşılığında “kar” elde etmek düşüncesi olduğunu ortaya koymaktır. Söylevde şu konunun çözümü stratejiyi oluşturur. Strateji istenilen sonuca ulaşmak için mevcut yöntem ve araçları modelleştirebilme becerisidir.

Arzu olunan, istenen sonuçsa, demek ki, seçilen strateji de doğru ve etkindir. Böylece, eyletim etkisinin söylevdeki yapısını şu şekilde gösterebiliriz:

Amac > Strateji > Taktik > Arzu olunan sonuç.

Belirli sözdizim kuruluşuna sahip tümce çok farklı durum ve koşullar içinde iletişimin temel aracı olarak kullanılmakla fikrin bu veya diğer şekilde karşdakine iletilmesine yardım eder.

Eksiltili tümceler dilin tasarruf eğilimli olmasıyla ilgili olarak oluşmakla anlam, fikir ve düşüncüyü daha sonraki gelişim görüngelerine bağlıyor. “Eksilti olayı” ve “eksiltili tümce” problemi eksiltili tümcenin belirlendiği ve tartışmaların daha fazla yapıldığı XX. yüzyılın 50-70’li yıllarından itibaren dilbilimcilerin ilgisini çekmeğe başlamıştır. Bu tipli tümceleri araştırırken, onları şartlandıran, biçimlenmesine imkan sağlayan etmenleri, onların kullanım alanının genişlemesini ve bununla ilgili bir çok süreçleri göz ardı etmek dili donmuş, ölü bir varlık olarak kabul etmek veya ele almak demektir. Çünkü sözdizimiyle ilgili bu tür olayların araştırılması dilin eytişimsel gelişimi hakkında belirli tasarımın oluşmasına neden oluyor. E Benvenist bu konuyla bağlı şöyle yazıyor: “Dil – her bir konuşanın sadece kendi özel düşüncesinin ifade amacına göre kullanabileceği donmuş çizelge, sicil değil. Dil kendiliğinde biçimsel aygıtı etkileyen sınırsız faaliyetin başlıca merkezidir, o, kendi kümelerinin dönüşümünü yapıyor ve yeni yeni gruplar oluşturur” (3, 58).

Mevcut geleneksel teoriye göre eksiltili tümceler temel yapı özellikleri açısından belirli anlama sahip yüklem çıkarılması yoluyla yapılan tümce tipleri olarak ele alınmaktadır. Yüklem sezdirimi tümcenin anlamında hiç bir değişiklik yapmaz. Bu zaman tümcenin sözlüksel-dilbilgisel terkiibini belirleyen yüklem anlam yükünü bu veya başka bir cümle ögesi üstlenir. Eksiltili tümceleri bu özellikleri açısından sınıflandıran K.İ. Mişina kaybedilen fiil yüklem genel anlamına dayanarak, onları: a) hareket/göçüşme; b) konuşma; c) somut/dinamik hareketleri bildiren eylem fiillerinin kısaltıldığı eksiltili tümceler olarak üçe ayırıyor. (6, 4) Tabii ki, bunlar temelde türlü proseslere dayanıyor.

KAYNAKÇA

Məmmədov E.- Həsənova A. (2007), Nitq Mədəniyyəti, Bakı.

- Беглов С.И. (1981), Внешнеполитическая пропаганда: очерки теории и практики, Москва.
- Бенвенист Е. (2001), Общая лингвистика (Лингвистическое наследие XX века), изд. Стер.Едиториал УРСС, Москва.
- Берн Г. Игры (1992), в которые играют люди, Люди, которые играют игры, Москва.
- Бессонов Б.Н. (1971), Идеология духовного подавления, Москва.
- Блакар Р.М. (1987), Язык как инструмент социальной власти// Язык и моделирование социального взаимодействия, Москва.
- Быкова О.Н. К (1998), "вопросу о языковой манипуляции в СМИ", Теоретические и прикладные аспекты речевого общения, вып. 6, Красноярск; Ачинск.
- Быкова О.Н. (2000), Опыт классификации приемов речевого манипуляция в текстах СМИ//Речевое общение: Вестн. Российской Риторической Ассоциации : Вып. 1(9), Красноярск.
- Быкова О.Н. (1999), Языковое манипулирование: Материалы к энциклопедическому словарю «Культура русской речи» // Теоретические и прикладные аспекты речевого общения: Вестн. Российской Риторической Ассоциации : Вып, 1(8), Красноярск.
- Веретенкина Л.Ю. (1999), Лингвистическое выражение межличностных манипуляций (к постановке проблемы) // Предложение с слово: докл. и сообщ. Международной Научной Конференции, посвященной памяти проф. В.С.Юрченко, Саратов.
- Денисюк Е.В. (2000), Феномен манипуляции: речедетельностная интерпретация // Культурно-речевая ситуация в современной России: Вопросы Обозревателей технологий: тез. докл. и сообщ, всероссийск, науч-метод. конф., Екатеринбург, 19-21 марта.
- Иссерс О.С. (1997), Паша-«Мерседес», или речевая стратегия дискредитации // Вестн. Омск. Гос. Ун-та, № 2 (4).
- Киуру К.В. (2001), Номинация как манипулятивный прием в политическом дискурсе // Профессиональная риторика: Проблемы и перспективы, Воронеж.
- Кочкин М.Ю. (1999), Манипуляция в политическом дискурсе // Языковая личность: проблемы лингвокультурологии и функциональной семантики, Волгоград.
- Купина Н.А. (1999), Концепция тоталитарного языка в романе Евгения Замятина «Мы» // Купина Н.А. Языковое сопротивление в контексте тоталитарной культуры, Екатеринбург.

Мишина К.И. (1964), Безглагольные предложения с обстоятельствами по значению словами в современном русском языке: в кн.: Современный русский язык, (Морфология и синтаксис), Москва.

Стернин И.А. (2001), Введение в речевое воздействие, Воронеж.

Ужакина С.С. (2000), Манипуляция как вид общения // Языковая личность: проблемы межкультурного общения, Волгоград.

Фрейд З. (2007), Психология масс и анализ человеческого Я., «АСТ», Москва.

<http://business.polbu.ru/karamurza-manipul/ch05-xviii.html>

BEDN KAYNAKÇA

Azərbaycan Nağılları I, (2006).

Сказки русских писателей. Москва, «Детская Литература» (1982).

The Rainbow Fairy Book, Books of Wonder (1993), New-York.